

ŘECKÁ PRAVOSLAVNÁ CÍRKEV A JEJÍ INTERPRETACE ŘECKÉ EKONOMICKÉ KRIZE

NIKOLA KARASOVÁ

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD UNIVERZITY KARLOVY

Abstract

The Orthodox Church of Greece and its Interpretation of the Greek Economic Crisis

For various reasons, the Greek economic crisis affected not only the material situation of Greek society, but the crisis also had a psychological impact on it. The decline of the Greek state and its inferior position within the EU created a collective trauma, which was then utilized by radical and extremist political parties. The Orthodox Church of Greece has seen the crisis as an opportunity to increase its influence within the society. In response to the crisis, it opted for a rather nationalist and populist discourse employing conspiracy theories and mobilizing its supporters by referring to critical moments of Greek national history, such as the Axis occupation during the Second World War. Based on an analysis of official statements by the Holy Synod of the Orthodox Church of Greece and its Permanent Synod, this study attempts to explain how the Orthodox Church of Greece interpreted the causes, course, and consequences of the economic crisis, and how it evaluated the austerity measures proposed by the Troika and subsequently adopted by the Greek government and how the Orthodox Church defined its own role during this period.

Keywords: Orthodox Church of Greece; economic crisis; populism; conspiracy theories; Troika; Greece

DOI: 10.14712/23363231.2017.3

Vznik tohoto článku byl podpořen Grantovou agenturou Univerzity Karlovy (projekt č. 12415) a v rámci Vysokoškolského specifického výzkumu IMS FSV UK (projekt č. SVV-2016-260 340). Nikola Karasová je doktorandka na Institutu mezinárodních studií FSV UK. Korespondenční adresa: Fakulta sociálních věd UK, U Kříže 8, 158 00 Praha 5. E-mail: nikola.karasova@fsv.cuni.cz.

Úvod

Řecká pravoslavná církev (*Ekklesia tis Ellados*, ŘPC)¹ má v rámci řeckého státu a společnosti výjimečné postavení. Alespoň formálně se k ŘPC hlásí drtivá většina Řeků.² Příslušnost k ní dlouhodobě udává až 98 procent obyvatel Řecka, přičemž vysoké procento je zachováno i u mladé generace.³ Podle průzkumu veřejného mínění agentury *Public Issue* z roku 2015, který se zaměřil na otázku důvěry řecké veřejnosti v domácí instituce, se ve vztahu k pravoslavné církvi vyjádřilo kladně 62 procent respondentů.⁴

Význam ŘPC vyplývá již ze skutečnosti, že pravoslaví hrálo historicky dominantní úlohu při utváření řecké národní identity. Především v dobách osmanské nadvlády sloužilo jako hlavní prostředek vymezování vůči islámu. Společnost byla v Osmanské říši organizována na základě systému tzv. milétů, který dělil obyvatele dle konfesního hlediska a poskytoval jim jistou kulturní autonomii a náboženskou svobodu. Zástupcem pravoslavných křesťanů na osmanském území se tak stal konstantinopolský patriarchát. Církvi proto bývají mimo jiné

¹ Řečtina, podobně jako některé světové jazyky, pojmově rozlišuje mezi Řeckou pravoslavnou církví (*Elliniki Orthodoxi Ekklesia*), která zahrnuje několik místních církví, a „Církvi Řecka“ (*Ekklesia tis Ellados*), tedy autokefální pravoslavnou církví působící na území řeckého státu, která je zároveň součástí Řecké pravoslavné církve. Vzhledem k tomu, že čeština v obou případech používá pojem Řecká pravoslavná církev, respektuje i následující text tento český úzus a drží se zavedeného názvosloví; srov. např. Miloš Szabo, *Východní křesťanské církve. Stručný přehled sjednocených i nesjednocených církví křesťanského východu* (Praha: Karolinum, 2016), 61–62. V zájmu jednoznačnosti, srozumitelnosti a pojmové přesnosti nicméně poznamenejme, že se tato studie zabývá výhradně pravoslavnou církví v Řecku. Řecké názvy a bibliografické odkazy, jež se v textu vyskytují, byly přepsány foneticky podle současné výslovnosti. Odpovídá to zažitě praxi; viz např. Pavel Hradečný et al., *Dějiny Řecka* (Praha: NLN, 2009), 11.

² Victor Roudometof, „Orthodoxy As Public Religion in Post-1989 Greece“, in *Eastern Orthodoxy in a Global Age: Tradition Faces the Twenty-First Century*, ed. Victor Roudometof, Alexander Agadjanian a Jerry Pankhurst (Walnut Creek: AltaMira, 2005), 85. Autor se také věnuje zdánlivému rozporu mezi formální příslušností k církvi a skutečným praktikováním víry. V této souvislosti hovoří o řeckém pravoslaví jako o „rozptýleném náboženství“ (*diffused religion*), ve kterém „přísné dodržování církevních norem není [od většinové společnosti] ani požadováno, ani očekáváno“. Vysvětluje tím, proč se naprostá většina Řeků považuje za věřící, ačkoli jen zlomek z nich navštěvuje bohoslužby i jindy než jen o významných svátcích.

³ Srovnání výsledků výzkumů týkajících se příslušnosti k ŘPC v delší časové perspektivě provedl Nikos Chrysoloras, „Why Orthodoxy? Religion and Nationalism in Greek Political Culture“ (příspěvek přednesený v rámci 1st LSE PhD Symposium on Modern Greece, Londýn, 21. června 2003), 2.

⁴ Během sledovaného období let 2007–2015 vzrostla důvěra veřejnosti vůči ŘPC o čtyři procentní body. Pozice nejdůvěryhodnějších institucí dlouhodobě zauímají armáda a vzdělávací ústavy, naopak nejhůře se umísťují politické strany nebo parlament. Viz „Etisia Erevna gia tin Embistosyni stus Thesmus: Diktes embystosynis 2007–2015“, *Public Issue*, 30. listopadu 2015, <http://www.publicissue.gr/12356/institutions-2015/>.

připisovány zásluhy na zachování řeckého jazyka a helénské kultury a na zajištění kontinuity řeckého etnika v tomto období.⁵ I po vzniku novodobého řeckého národního státu v roce 1830 si pravoslavná církev dokázala udržet značnou autoritu. Významným předělem v jejím vývoji se stal rok 1833, kdy nepnoletý řecký panovník Oto I. prostřednictvím svého regenta Georga von Maurera prohlásil ŘPC za autokefální, což vedlo k jejímu osamostatnění od Ekumenického patriarchátu v Konstantinopoli. Tento krok lze chápat jako logický důsledek a svým způsobem i jako završení politické nezávislosti řeckého státu,⁶ nicméně Ekumenický patriarchát jej oficiálně uznal až o sedmáct let později.⁷

Pozici Řecké pravoslavné církve dále posílil status pravoslaví jako státního náboženství, což z ní učinilo symbolického garanta helénsko-křesťanské tradice, která tvoří základ řeckého kulturního nacionalismu.⁸ Pravoslavná církev podporovala národní myšlenku během národně-osvobozenického boje i v odboji proti okupantům za druhé světové války. Stín na její pověsti zanechala její podpora vypjatě antikomunistického režimu v poválečném období a především plukovnícké diktatury let 1967 až 1974.⁹ Navzdory demokratizačnímu procesu, během něhož se Řecko modernizovalo a integrovalo do evropských struktur, zůstává vliv církve ve veřejném životě dodnes velmi silný. Podle platné řecké ústavy je pravoslaví v zemi „převažujícím náboženstvím“.¹⁰ Projevem toho je kupříkladu existence povinné náboženské výchovy na řeckých školách, během níž je pravoslaví vyzdvihováno na úkor jiných vyznání. Doposud byli od výuky osvobozeni pouze žáci, jejichž rodiče doručili příslušnému vzdělávacímu

⁵ Podrobněji ke vztahu řeckého pravoslaví a nacionalismu viz Vassiliki Georgiadou, „Greek Orthodoxy and the Politics of Nationalism“, *International Journal of Politics, Culture and Society* 9, č. 2 (1995): 303. K řecké národní identitě pak např. Thanos Veremis a John Koliopoulos, „The Evolving Content of the Greek Nation“, in *Greece in the Twentieth Century*, ed. Theodore A. Couloumbis, Theodore Kariotis a Fottini Belou (London: Frank Cass, 2003), 13–28.

⁶ Srov. Georgiadou, „Greek Orthodoxy“, 302–3.

⁷ Theofanis G. Stavrou, „The Orthodox Church of Greece“, in *Eastern Christianity and Politics in the Twentieth Century*, ed. Pedro Ramet (Durham, NC: Duke University Press, 1988), 187–89. Podobně Archimandrite Grigorios D. Papatomas, „History of the Church of Greece in the Twentieth Century“, in *The Orthodox Church in Eastern Europe in the Twentieth Century*, ed. Christine Chaillot (Oxford: Lang, 2011), 39–40.

⁸ Podrobněji Ioannis N. Grigoriadis, *Instilling Religion in Greek and Turkish Nationalism* (New York: Palgrave Macmillan, 2013), 25–30. K historii ŘPC Dimitris Stamatopoulos, „The Orthodox Church of Greece“, in *Orthodox Christianity and Nationalism in Nineteenth-Century Southeastern Europe*, ed. Lucian N. Leustean (New York: Fordham University Press, 2014), 34–64.

⁹ Konstantinos Tsivos, „Řecká církev nejen v době krize“, *Katolický týdeník* č. 32 (2015), <http://www.katyd.cz/prilohy/recka-cirkev-nejen-v-dobe-krize.html>.

¹⁰ Čl. 3 řecké ústavy ze dne 27. května 2008. Viz *Syndagma tis Elladas* (Athina: Vuli ton Ellinon, 2010), 19–20, <http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/8c3e9046-78fb-48f4-bd82-bbba28ca1ef5/SYNTAGMA.pdf>.

zařízení oficiální žádost spolu s prohlášením, že dotyčný žák není pravoslavného vyznání.¹¹ V řecké společnosti nicméně sepětí s pravoslavnou církví mnohdy znamená totéž co úcta k národním tradicím a zvyklostem, odmítnutí příslušnosti k církvi proto může být chápáno jako popření řecké identity.¹² Řecká pravoslavná církev se ve veřejném životě země projevuje i jinými způsoby. Mimo působnost při náboženských obřadech je charakteristická přítomnost biskupů a duchovních také při oslavách národních svátků a při nejrůznějších společenských událostech. Až do roku 2015, kdy nastoupil kabinet premiéra Alexise Tsiprase, předsedy Koalice radikální levice – Sjednocené společenské fronty (*Synaspismos rizospastikis aristeras – enotiko kinoniko metopo*, SYRIZA), se bez přísahy za přítomnosti arcibiskupa neobešlo ani potvrzení nové vlády.¹³ Náboženský charakter nese dodnes také preambule řecké ústavy, která byla napsána „Ve jménu Svaté a Soupodstatné a Nerozdílné Trojice“, přičemž stejná formulace je uvedena i v přísaze řeckého prezidenta.¹⁴

Otázka modernizace a europeizace Řecka je společně s problematikou globalizace jádrem mnohaletého sporu mezi zastánci církve, nahlízející na pravoslaví jako na ústřední prvek řecké národní tradice, který má být tímto modernizačním vývojem ohrožován, a jejími odpůrci.¹⁵ V souvislosti s homogenním náboženským charakterem země a tamním naprostým prolnutím náboženství s národní identitou se o Řecku hovoří též jako o „desekularizované“ zemi.¹⁶ Pojem poukazuje na problém vzájemného překrývání pravomocí státu a pravoslavné církve. Jako příklad lze uvést činnost ministerstva vzdělávání a náboženských záležitostí, které mimo jiné provádí dohled nad ŘPC. V kompetenci má potvrzování zvolených církevních představitelů v jejich úřadech či vyplácení platů a penzí duchovním, k němuž dochází navzdory skutečnosti, že církev disponuje vlastními příjmy, které jí plynou z vlastnictví nemovitostí či z darů od věřících. Tímto způsobem se duchovní ocitají v roli státních zaměstnanců a stát tak získává kontrolu nad činností církve. Řecký stát se pak pravidelně dostává

¹¹ „Greece’s Ruling Leftists Soften Their Secularism“, *The Economist* (blog), 11. října 2015, <http://www.economist.com/blogs/erasmus/2015/10/religious-education-greece>.

¹² Yannis Stavrakakis, „Religion and Populism: Reflections on the ‘Politicised’ Discourse of the Greek Church“, *The Hellenic Observatory, Discussion Paper*, č. 7 (květen 2002): 9.

¹³ Roudometof, „Orthodoxy As Public Religion“, 85. K otázce přísahy premiéra a ministrů řeckých vlád před athénským arcibiskupem srov. „Church and State in Greece: A Courteous Distance“, *The Economist* (blog), 26. ledna 2015, <http://www.economist.com/blogs/erasmus/2015/01/church-and-state-greece>.

¹⁴ *Syndagma tis Elladas*, 19.

¹⁵ Roudometof, „Orthodoxy As Public Religion“, 91.

¹⁶ Lina Molokotos-Liederman, „The Impact of the Crisis on the Orthodox Church of Greece: A Moment of Challenge and Opportunity?“, *Religion, State and Society* 44 (2016): 38–39.

s ŘPC do sporů o legislativní úpravy v oblastech rodinného práva, vzdělávání nebo v otázkách týkajících se náboženských menšin, do nichž měla církev historicky právo zasahovat.¹⁷

Právě vzhledem ke značnému vlivu ŘPC na politický a společenský život v Řecku a k jejímu symbolickému významu pro řeckou národní identitu je třeba postojům této instituce věnovat náležitou pozornost. Tím spíše pokud jde o její vidění tak zlomového období, jakým je řecká ekonomická krize. Tato studie je analýzou postoje ŘPC k problematice řecké krize, a to v širším hospodářském, politickém a sociálním kontextu. Vychází přitom z oficiálních vyjádření k ekonomické krizi, která vydaly Svatý synod hierarchie (*Iera Synodos tis Ierarchias*), jakožto nejvyšší orgán ŘPC, a tzv. stálý synod (*Diarkis Iera Synodos*), který jej zastupuje. Vybrány byly texty převážně z let 2010 až 2012, kdy toto téma společensky nejvíce rezonovalo (ostatně se jedná o období mezi schválením tzv. prvního a druhého záchranného balíčku pro Řecko) a obě instituce k němu proto soustavně vydávaly svá prohlášení. Po roce 2012 pak můžeme sledovat přesun zájmu ŘPC k problematice ilegální migrace a uprchlictví či k otázkám spjatým s demografickými dopady ekonomické krize.¹⁸ Následující text se snaží odpovědět na otázku, jakým způsobem ŘPC interpretovala příčiny, průběh a důsledky ekonomické krize v Řecku, jak hodnotila dosavadní způsob řešení krize, zda měla představu, jak se z krize vymanit, a konečně jak chápala svou společenskou úlohu v tomto období. Takto formulovaným výzkumným otázkám odpovídá i struktura textu, který je navíc uveden krátkou pasáží vysvětlující kontext ekonomické krize.

Jak již bylo uvedeno výše, je tato studie založena na detailní analýze zhruba desítky oficiálních dokumentů ŘPC. V roce 2010 byla vydána dvě zásadní prohlášení týkající se ekonomické krize. Nejprve byla v březnu 2010 zveřejněna encyklika č. 2894 nazvaná „Teologické přezkoumání ekonomické krize“.¹⁹ Na ni v listopadu téhož roku navázala a dále ji prohloubila tzv. zpráva pro lid Svatého synodu

¹⁷ Ibid.

¹⁸ K migraci viz doporučení metropolitů ilionského, acharnonského a petrupolského Georgiose Athinagorase adresované Svatému synodu hierarchie ŘPC: „To metanasteftiko provlima: Pimantiki ke kinoniki antimetopisis avtu“, oficiální stránky Řecké pravoslavné církve, říjen 2015, http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/iliou_07102015.pdf. K demografické krizi viz doporučení metropolitů gumenisského, axiupolského a polykastrijského Dimitria: „To dimografikon provlima“, oficiální stránky Řecké pravoslavné církve, říjen 2015, http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/goumenisis_dimograf.pdf.

¹⁹ „Engyklios yp. arithm. 2894: ‚Theologiki theorisi tis ikonomikis kriseos‘“, oficiální stránky Řecké pravoslavné církve, 15. března 2010, http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/egyklioi.asp?id=1181&what_sub=egyklioi.

hierarchie s titulem „Církev tváří v tvář současné krizi“.²⁰ Oba texty se zabývají hodnocením negativního stavu řecké společnosti, podávají vlastní vysvětlení příčin krize a předkládají jak řeckému lidu, tak jeho politickému vedení návrhy a rady, jak zemi z krize vyvést. Druhý z textů je ovšem mnohem kritičtější vůči řecké politické reprezentaci (ať už tehdejší, nebo předchozí) a především se ostře vymezuje vůči zahraničním věřitelům Řecka. Na téma ekonomické krize se zaměřil též Hieronymus, arcibiskup athénský a všeho Řecka, ve svých uvítacích prosloveh ke Svatému synodu hierarchie z října 2010 a 2011.²¹ Dopadům krize na řeckou společnost a zejména vlastní reakci ŘPC prostřednictvím charitativní činnosti se věnuje doporučení metropolity edesského, pellského a almopijského Ioila Frangakose z března 2012 s názvem „Církev [stojící] před zdejší krizí“.²² K tématu zahraničních půjček zadluženému Řecku se ve svém doporučení s názvem „Pastorace Církve v éře memorand“ vyjádřil v říjnu 2012 Chrysostomos, metropolita patraský.²³ Text dále vychází ze dvou otevřených dopisů, které stálý synod adresoval nejvyšším představitelům Evropské unie. Ekonomickou krizi sice zmiňují i jiné oficiální dokumenty ŘPC, zabývají se jí ovšem pouze okrajově a nijak ji neinterpretují, jejich analýze zde tudíž nebude věnován další prostor.

V odborné literatuře společenskovedního zaměření nebylo téma Řecké pravoslavné církve v době ekonomické krize zatím plně zpracováno. Následující text proto vychází především z primárních zdrojů, tedy prohlášení Svatého synodu hierarchie a stálého synodu, a je doplněn o poznatky ze sekundární literatury a řeckého i zahraničního tisku. Širšímu kontextu vývoje ŘPC před vypuknutím

²⁰ Viz zpráva pro lid č. 44 nazvaná „I Ekklesia apenandi sti sygchroni krizi“, oficiální stránky Řecké pravoslavné církve, listopad 2010, <http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/prostolao/44.pdf>. Lidem se zde mluví „lid boží“, resp. členové církve.

²¹ K roku 2010 podrobněji zde: „Prosfonisi tu Makariotatu Archiepiskopu Athinon kai Pasis Ellados k. Ieronymu enopion tu somatos tis Ierarchias“, oficiální stránky Řecké pravoslavné církve, 5. října 2010, http://www.ecclesia.gr/greek/archbishop/default.asp?cat_id=&id=780&what_main=1&what_sub=23&lang=gr&archbishop_who=2&archbishop_heading=%CE%95%CE%B9%CF%83%CE%B7%CE%B3%CE%AE%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82. K roku 2011 viz: „Pros anatheorisi ke anadiorganosi ekklesiastikon pragmaton“, oficiální stránky Řecké pravoslavné církve, 4. října 2011, http://www.ecclesia.gr/greek/archbishop/default.asp?cat_id=&id=781&what_main=1&what_sub=23&lang=gr&archbishop_who=2&archbishop_heading=%CE%95%CE%B9%CF%83%CE%B7%CE%B3%CE%AE%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82.

²² Viz doporučení metropolity edesského, pellského a almopijského Ioila Frangakose: „I Ekklesia brosta stin krizi tu topu mas“, oficiální stránky Řecké pravoslavné církve, březen 2012, http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/ioil_2012.pdf.

²³ Viz doporučení metropolity patraského Chrysostoma: „I pimantiki tis Ekkliasias stin epochi ton Mnimonion“, oficiální stránky Řecké pravoslavné církve, 2. října 2012, 2, http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/chrysostom_2012.pdf.

ekonomické krize a poté se ve svém článku věnovali řečtí sociální antropologové Gerasimos Makris a Dimitris Bekridakis.²⁴ K dispozici je také konferenční příspěvek druhého z autorů, který analyzuje dvě vybraná prohlášení ŘPC k problematice ekonomické krize zveřejněná v roce 2010.²⁵ Dopady krize na ŘPC, na její vztahy se státem a na majetkové otázky se pak zabývá studie politoložky a socioložky řeckého původu Liny Molokotosové-Liedermanové.²⁶ Konkrétnější představu o současné roli pravoslavné církve v řecké společnosti lze získat z práce Victora Roudometofa o řeckém pravoslaví jako o „veřejném náboženství“ či z analýzy Elisabeth A. Diamantopoulové, která se zabývá náboženskými svobodami v kontextu vztahů mezi řeckým státem a ŘPC.²⁷

Politický a sociální kontext řecké krize

Ekonomická krize, která v Řecku vypukla v roce 2009 a jejíž konec je v době vydání této studie stále v nedohlednu, nejenom zasáhla všechny sféry života v této zemi, ale i výrazným způsobem ovlivnila dění na mezinárodní scéně, především pak uvnitř Evropské unie. V samotném Řecku vedla krize k zásadní proměně tamní politické scény, k rozpadu od 80. let zavedené sestavy bipartijního systému, kterou tvořily strany Nová demokracie (*Nea dimokratia*, ND) a Panhelénské socialistické hnutí (*Panellinio sosialistiko kinima*, PASOK), a k volebním úspěchům radikálních a extremistických stran.²⁸ Na jedné straně byly tyto politické změny důsledkem společenské frustrace z negativního hospodářského vývoje v zemi, ze snižování životního standardu a ztráty sociálních jistot, na druhé straně byly výrazem nespokojenosti obyvatel s prohlubující se krizí státu a se zkorumpovaným a klientelistickým systémem vládnutí, neschopným efektivně reagovat na nastalou situaci.²⁹ Řecko se opakovaně ocitlo na prahu státního ban-

²⁴ Gerasimos Makris a Dimitris Bekridakis, „The Greek Orthodox Church and the Economic Crisis Since 2009“, *International Journal for the Study of the Christian Church* 13, č. 2 (2013): 111–32.

²⁵ Dimitrios Bekridakis, „Time to Rise Up or Time to Lament Our Sins? A Critical View on the Orthodox Church's Response to the Financial Crisis in Greece“ (příspěvek přednesený v rámci Christianity and the Christian East, Heythrop College, Londýn, 27. června 2012).

²⁶ Molokotos-Liederman, „The Impact of the Crisis“, 1.

²⁷ Roudometof, „Orthodoxy As Public Religion“, 84–108. Viz také Elisabeth A. Diamantopoulou, „Religious Freedom in the Light of the Relationship between the Orthodox Church and the Nation in Contemporary Greece“, *International Journal for the Study of the Christian Church* 12, č. 2 (2012): 164–75.

²⁸ Tyto fenomény sledovali ve své studii například Elias Dinas a Lamprini Rori, „The 2012 Greek Parliamentary Elections: Fear and Loathing in the Polls“, *West European Politics* 36, č. 1 (2013): 270–82.

²⁹ Podrobněji k dopadům krize na řeckou ekonomiku, politickou scénu a společnost viz Nikola Karasová, „Průběh a důsledky řecké krize“, *Neograeca Bohemica* 14 (2014): 89–104.

krotu a dokonce před hrozbou vyloučení z eurozóny, čemuž se vyhnulo pouze za cenu rozsáhlých zahraničních půjček, příslibu tvrdých úsporných opatření ve státní správě, hospodářských škrtů a podrobení mezinárodnímu dohledu. Tzv. program na záchranu Řecka byl institucionalizován prostřednictvím série memorand o porozumění (*mnimonia*, dále jen memoranda), tedy dohod mezi řeckou vládou a tzv. trojkou – Evropskou centrální bankou (ECB), Evropskou komisí a Mezinárodním měnovým fondem (MMF) – o finanční půjčce zadluženému Řecku a úsporných opatřeních z let 2010, 2012 a 2015.³⁰

Dodnes neexistuje shoda v otázce, jakým způsobem měla být řecká krize řešena. V praxi se totiž politická jednání na domácí i unijní úrovni mnohdy soustředila více na vzájemné obviňování z podílu na vzniku a prohlubování krize než na konstruktivní debatu o dalším postupu. Za viníky tak byli postupně označeni „nezodpovědní“ a „líní“ Řekové, zkorumpovaní politici, banky a nadnárodní korporace, Mezinárodní měnový fond a Evropská centrální banka či přímo neolibereální systém jako takový.³¹ Bez ohledu na výsledky těchto úvah se krize pro řeckou veřejnost stala kolektivním traumatem. Toto trauma vyplývá z rozkladu sociální politiky státu, především z jeho neschopnosti plnit odpovídajícím způsobem svou úlohu při zajištění sociálního zabezpečení a zdravotní péče. Dále souvisí s řadou společenských problémů, konkrétně s vysokou nezaměstnaností, rostoucí chudobou nebo nepříznivým demografickým vývojem, který je způsoben odlivem lidského kapitálu do prosperujících částí EU i do zámoří (*brain drain*).³²

³⁰ Podrobněji k memorandům: „Financial assistance to Greece“, oficiální stránky Evropské komise, http://ec.europa.eu/economy_finance/assistance_eu_ms/greek_loan_facility/index_en.htm.

³¹ Rovněž evropská média se snažila nalézt viníky krize, srov. např. „Greek crisis: 11 people and institutions to blame“, *Vox*, 6. července 2015, <http://www.vox.com/2015/7/6/8900659/greek-crisis-blame>. K otázce zhoršení řecko-německých vztahů srov. „The bailout crisis: why Greece is content to put the blame on Germany“, *The Guardian*, 22. března 2015, <https://www.theguardian.com/world/commentisfree/2015/mar/22/greece-scapegoats-germany-eurozone-crisis>. Stereotypními útoky na adresu Řeků proslul především německý bulvární deník *Bild*. Pro jejich podrobnou analýzu srov. Stephan Kaufmann, „*Sell your islands, you bankrupt Greeks*“. *20 Popular Fallacies Concerning the Debt Crisis* (Berlin: Rosa-Luxemburg-Stiftung, 2011), https://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/sonst_publicationen/Broschur_Pleite-Griechen_eng.pdf. Řecký mediální diskurz ovládl negativní obraz věřitelů Řecka, k tématu viz Kateřina Králová a Nikola Karasová, „Řecká krize a zahraniční intervence“, in *Prekolonialismus, kolonialismus a postkolonialismus. Impéria a ti ostatní ve východní a jihovýchodní Evropě*, ed. Stanislav Tumis a Hanuš Nykl (Praha: FF UK, 2015), 81.

³² Podrobněji k tématu chudoby a zhoršujícího se sociálního zabezpečení Manos Matsaganis a Chrysa Leventi, „Poverty and Inequality during the Great Recession in Greece“, *Political Studies Review* 12 (2014): 209–223. K situaci v řeckém zdravotnictví srov. „Greek debt crisis: ‚Of all the damage, healthcare has been hit the worst‘“, *The Guardian*, 9. července 2015, <https://www.theguardian.com/world/2015/jul/09/greek-debt-crisis-damage-healthcare-hospital-austerity>.

V symbolické rovině je toto kolektivní trauma úzce spjato se zvoleným způsobem řešení řecké krize, diktovaným řecké vládě zvenčí, a s otázkou, zda a jak mohli řečtí občané toto rozhodnutí ovlivnit. Zaprvé bylo k zadluženému Řecku přistupováno jako k exemplárnímu případu pro celou unii, tedy způsobem, který je mnoha Řeky vnímán jako „národní ponížení“.³³ Za problematickou lze označit také nezvykle negativní mediální kampaň vedenou v členských zemích EU vůči politické straně SYRIZA v období před jejími volebními úspěchy v letech 2014 a 2015. Média i mnozí evropští politici se tuto stranu pokoušeli prezentovat jako hrozbu stávajícímu politickému směřování Řecka či dokonce stability unie, protože představitelé strany SYRIZA slibovali revidovat dosavadní úmluvy s věřiteli Řecka o řešení krize a splácení veřejného dluhu.³⁴ Rozporuplné reakce vyvolal též fakt, že výsledky referenda z července 2015, v němž řečtí voliči odmítli pokračování v úsporných opatřeních, nebyly v politické praxi brány v potaz. Podle některých kritiků znamenalo toto přehlížení názoru voličů porušení principů demokracie, ačkoli referendum jako takové nebylo právně závazné a dotaz voličům nebyl formulován jednoznačně.³⁵

Všechny výše popsané jevy, které řeckou společnost ovlivnily jak po materiální, tak po psychologické stránce, ŘPC důsledně reflektovala ve svých vyjádřeních. V následujícím textu nejprve přiblížím, jak církev hodnotila situaci v řecké společnosti v době ekonomické krize. Dále se pokusím vysvětlit, v čem ŘPC spatřovala příčiny tohoto stavu a koho označila za jeho viníky. Zvláštní pozornost věnuji jejímu postoji vůči zahraničním věřitelům, jejich úloze v řecké krizi a jejich domnělým zájmům. Nakonec se budu věnovat otázce, jak ŘPC v době ekonomické krize definovala svou společenskou úlohu a zda věřícím nabídla východisko z krize.

³³ Srov. Helena Smith, „Was this humiliation of Greeks really necessary?“, *The Guardian*, 12. července 2015, <https://www.theguardian.com/world/commentisfree/2015/jul/12/was-this-humiliation-of-greeks-really-necessary>.

³⁴ Srov. „The Syriza Factor“, *The Economist*, 23. ledna 2015, <http://www.economist.com/news/europe/21640638-after-five-years-austerity-greeks-may-elect-syriza-left-wingpopulist-party-run-their-country>. Dále např. „Stabilität bedroht: Radikale Syriza-Partei bleibt stark“, *Handelszeitung*, 21. prosince 2014, <http://www.handelszeitung.ch/politik/stabilitaet-bedroht-radikale-syriza-partei-bleibt-stark-715912>.

³⁵ Viz např. Daniela Vincenti a Sarantis Michalopoulos, „Monti: Ignoring the Greek referendum was a violation of democracy“, *EurActiv*, 23. října 2015, <http://www.euractiv.com/section/euro-finance/news/monti-ignoring-the-greek-referendum-was-a-violation-of-democracy/>.

Hodnocení stavu země, národa a společnosti z pohledu ŘPC

Na výročním zasedání Svatého synodu hierarchie v říjnu 2010 arcibiskup Hieronymus prohlásil, že ŘPC má povinnost zabývat se otázkou ekonomické krize, jejími příčinami a důsledky, a to jak z pastoračních a teologických, tak ze sociálních důvodů. Ekonomická krize je podle Hieronyma jen jedním ze symptomů všeobecné duchovní a mravní krize, která se obzvláště výrazně projevuje ve „lhostejném“ a „sobeckém“ světě globální ekonomiky. Vyzval proto ŘPC k zintenzivnění pastoračních a charitativních aktivit s cílem přivést Řeky zpět k víře a zvrátit tak údajné změny jejich mentality způsobené modernitou.³⁶ O rok později, opět u příležitosti zasedání Svatého synodu hierarchie, hovořil arcibiskup ve svém doporučení o krizi obrazně jako o „nemoci, která ohrožuje naši [řeckou] národní podstatu“ s tím, že je třeba pečlivě stanovit diagnózu a následnou léčbu, která povede ke zlepšení fyzického i psychického stavu národa.³⁷ Hieronymova slova se nesla v podobném duchu jako encyklika č. 2894 z března 2010. Ta se v otázce hodnocení aktuálního stavu, v němž se země nachází, zaměřila především na rostoucí chudobu řeckých obyvatel: „Naši bližní s nízkými příjmy nám působí velké starosti kvůli tomu, jak zvládnou uživit svoji rodinu, jak se vyrovnají s různými výdaji spojenými s výchovou svých dětí, jaké bude jejich profesní zajištění. [...] Denně do Svatých metropolí a farností přicházejí strádající, trpící, ustaraní, zoufalí a hledají oporu u církve, kterou pokládají za svoji duchovní matku.“³⁸ Oproti tomu byl tón zprávy pro lid z listopadu téhož roku výrazně naléhavější a řecká krize v něm nabyla komplexního a všudypřítomného charakteru: „Dny, které prožíváme, jsou složité a kritické. Jako země procházíme zhoubnou ekonomickou krizí, která u mnohých vyvolává nejistotu a strach. Nevíme, co nám přinese následující den.“³⁹ Podle metropolitů Frangakose je krize dokonce bojem o osobní přežití a záchranu majetku. Metropolita konkrétně poukázal na širokou škálu negativních sociálních jevů (včetně nezaměstnanosti, nárůstu sebevražd, odchodu talentovaných a vzdělaných Řeků do zahraničí, chudoby a dětské podvýživy) a na atmosféru všeobecného zoufalství a beznaděje související s mezinárodním „zostuzením“ Řecka a se všeobecným opovržením vůči domácím politikům.⁴⁰

³⁶ „Prosfonisi tu Makariotatu Archiepiskopu Athinon kai Pasis Ellados k. Ieronymu enopion tu somatos tis Ierarchias“.

³⁷ „Pros anatheorisi ke anadiorganosi ekklesiastikon pragmaton“.

³⁸ „Engyklios yp. arithm. 2894: ‚Theologiki theorisi tis ikonomikis kriseos“.

³⁹ „I Ekklesia apenandi sti sygchroni krisi“, 1.

⁴⁰ „I Ekklesia brosta stin krisi tu topu mas“, 2–3.

Jak je nyní patrné, ŘPC začala záhy po vypuknutí ekonomické krize vyzdvihoval svou historickou roli „ochránce“ řeckého národa. Vyjádřila připravenost pomoci osobám zasaženým ekonomickou krizí, a to jak po stránce duchovní, tak materiální, čímž do značné míry převzala sociální úlohu bankrotujícího řeckého státu. Připojila vlastní vyhrcožený popis řecké krize jako situace, v níž jde o holý život. Paralelně ji ovšem interpretovala i v symboličtější rovině, totiž jako morální krizi sužující současnou řeckou společnost. Tu je podle církevních představitelů třeba „vyléčit“ z příznaků globalizace a modernity. Oba tyto jevy jsou pro ŘPC jen těžko přijatelné. Představují pro ni jak ohrožení řecké národní kultury přejímáním západních kulturních vzorců, tak i popření tradičního způsobu života a uvažování, které jsou v řeckém případě úzce spjaty s pravoslavím. To pak podle ŘPC vede k rostoucí sekularizaci společnosti a odklonu věřících od pravoslavné církve.⁴¹ Ve svých vyjádřeních přitom ŘPC sama sebe prezentovala jako jedinou instituci, která může účinky krize zvrátit, neboť politická reprezentace selhala. Ostatně nejvyšší představitel ŘPC arcibiskup Hieronymus svým prohlášením z října 2010 připustil, že ekonomická krize představuje příležitost k posílení společenského vlivu pravoslaví v Řecku a k získání nových stoupenců.⁴² ŘPC neopomněla zdůraznit ani nacionální aspekt celé problematiky, když sama sebe označila za garanta řecké národní identity a navíc připomněla okolnosti „řeckého ponížení“ před evropskými partnery.

Postoje ŘPC k příčinám a viníkům ekonomické krize

Podle ŘPC je třeba kořeny krize spatřovat ve všeobecné krizi řecké společnosti: „Ekonomická krize, která trápí a sužuje naši zemi, je špičkou ledovce. Je důsledkem a plodem jiné krize, té duchovní.“⁴³ Ta spočívá především v „absenci smyslu života“ a „uzavření člověka do klece prosté přítomnosti“, která je charakterizována jako „přítomnost bez budoucnosti, bez vize“ či „přítomnost odsouzená k fádnoti a monotónnosti“.⁴⁴ U zrodu ekonomických krizí údajně stojí lidská chamtivost, smyslnost a ctižádost, stejně jako život v blahobytu a nadměrná spotřeba. Církev nepopírá, že zajištění materiálních potřeb tvoří základní předpoklad pro důstojnou lidskou existenci, zároveň ale zdůrazňuje, že nezbytnou

⁴¹ Srov. Emmanouil Tsatsanis, „Hellenism under Siege: The Nationalpopulist Logic of Antiglobalization Rhetoric in Greece“, *Journal of Political Ideologies* 16, č. 1 (2011): 11–31.

⁴² „Prosfonisi tu Makariotatu Archiepiskopu Athinon ke Pasis Ellados k. Ieronymu enopion tu somatos tis Ierarchias“.

⁴³ „I Ekklesia apenandi sti sygchroni krizi“, 2.

⁴⁴ Ibid., 2.

součástí života křesťana je askeze, střídmost a šetrnost. Asketismus je podle ní v přímém rozporu s konzumním stylem života současné společnosti.⁴⁵

Mimo tento duchovní a morální aspekt, který dominuje celkové interpretaci ekonomické krize z církevních pozic, nabízí ŘPC také ekonomické vysvětlení hospodářského propadu země: „Naše ekonomická krize je velmi zjednodušeně způsobena rozdílem [, který vzniká] mezi výrobou a spotřebou. [Je způsobena] [n]ízkou produktivitou, jíž jsme dosáhli tváří v tvář vysoké životní úrovni, na níž jsme si zvykli. V momentě, kdy spotřebováváme více, než kolik vyrobíme, se ekonomická bilance přesouvá na stranu výdajů.“⁴⁶ Jinak řečeno: „Když naše výdaje převyšují příjmy, když utrácíme peníze za blahobyt, a dokonce vypůjčené peníze, tehdy vzniká ekonomická krize.“⁴⁷ Jak bude záhy ukázáno, tento přístup do značné míry přehlíží působení globálních ekonomických aktérů a mechanismů. Navíc vyvolává dojem, že se ŘPC záměrně pokouší krizi vztáhnout pouze na řeckou společnost, aby v ní posílila svůj vliv a morální úlohu. Z výčtu „viníků“ nicméně nevyjímá ani zahraniční věřitele Řecka, ty ovšem staví do role „vnějšího nepřítele“.

Vinu za ekonomickou krizi lze dle ŘPC v první řadě přičíst minulé i současné řecké politické reprezentaci. O ní hovoří jako o „vedení, které nedokázalo s vědomím odpovědnosti pohlédnout lidu do tváře, které nedokázalo nebo nechtělo říkat pravdu, které dávalo [lidem] špatný příklad, které vytvářelo klientelistické vazby jen proto, že mělo za cíl uzurpovat a udržet moc. [Jde o] vedení, které v praxi dokazuje, že v podstatě podrývá skutečné zájmy země a lidu.“⁴⁸ V tomto případě se rétorika církevních představitelů nese v podobně populistickém tónu jako za předchozího athénské arcibiskupa Christodula (v úřadu v letech 1998 až 2008), který ve svých projevech hojně využíval dichotomii dle něj zkorumpované, oligarchické a ateistické politické reprezentace a z podstaty „dobrého“ lidu, jehož jediným skutečným zástupcem může být – v duchu pravoslavných tradic řeckého státu – právě církev.⁴⁹

Odpověď na otázku, proč nebyly potřebné politické a ekonomické reformy provedeny již dříve a proč musela situace v zemi zajít tak daleko, je podle ŘPC

⁴⁵ „Engyklios yp. arithm. 2894: ‚Theologiki theorisi tis ikonomikis kriseos‘“.

⁴⁶ „I Ekklesia apenandi sti sygchroni krisi“, 2.

⁴⁷ „Engyklios yp. arithm. 2894: ‚Theologiki theorisi tis ikonomikis kriseos‘“.

⁴⁸ „I Ekklesia apenandi sti sygchroni krisi“, 2. Podobně „Engyklios yp. arithm. 2894: ‚Theologiki theorisi tis ikonomikis kriseos‘“.

⁴⁹ Giorgos Katsambekis, „Populism in Post-Democratic Times. Greek Politics and the Limits of Concensus“ (příspěvek přednesený v rámci 61st Political Studies Association Annual Conference, Londýn, 19. až 21. dubna 2011), 14, http://www.academia.edu/676760/Populism_in_post-democratic_times._Greek_politics_and_the_limits_of_concensus.

nasnadě: „Osobnosti na naší politické scéně jsou již po desetiletí tytéž. Jak [řeční politici] tehdy předjímalí politické náklady [svých rozhodnutí], když věděli, že vedou zemi do katastrofy, zatímco dnes se cítí v bezpečí, protože jednají jako zmocněnci [věřitelů Řecka]? Dnes se dějí převratné změny, proti nimž by se jindy vzbouřilo celé Řecko, ale [které] jsou nyní prosazovány téměř bez odporu.“⁵⁰ Z těchto důvodů se Svatý synod „modlí k Bohu, aby dal politikům, kteří se zvláště v tomto kritickém období podílejí na správě věcí veřejných, sílu, inspiraci, rozvahu, důvtip a rozhodnost, nejen k tomu, aby našli řešení a naše vlast se postavila krizi čelem, ale také aby zlepšili a zmodernizovali společenské instituce a aby se citlivěji a spravedlivěji starali o lidi, kteří jsou nuceni nést nesnesitelné břímě.“⁵¹

Spoluzodpovědnost za současný stav země podle ŘPC nese i řecký lid. Ten církevní představitelé kárají a zároveň se s ním ztotožňují. Neodpustí si přitom ani výtku vůči odborovému hnutí: „A na druhou stranu [je zde] lid, my, kteří jsme se chovali nezodpovědně. Podlehli jsme blahobytu, snadnému obohacování a pohodlí. Oddávali jsme se rychlému zisku a obelhávání sebe samých. Nepřemýšleli jsme o pravé podstatě věcí. Svévolné požadavky na [větší] práva ze strany odborů a sociálních skupin, zcela lhostejné vůči společenské soudržnosti, se značnou měrou podepsaly na současném stavu.“⁵² Jak podotýká Bekridakis, církev ignoruje z finančního a mocenského hlediska mnohem významnější podíl viny připadající na řeckou ekonomickou oligarchii. Ta se dosud masivně podílí na rozvratu řeckého hospodářského systému prostřednictvím daňových úniků a korupčních praktik.⁵³ ŘPC svůj argument podporuje poukazem na to, že spoluvinu na chování lidu má i „systém“: „Jakmile neexistuje jiná životní vize, nežli je spotřeba, když se ekonomická síla a její předvádění stávají jediným způsobem společenského uznání, tehdy představuje korupce jedinou životní cestu, jinak řečeno, pokud nejsi zkorumpován, jsi hloupý. Takto uvažovali a činili mnozí, takto jsme dospěli ke korupci moci, ale i našeho lidu.“⁵⁴ Z tohoto důvodu Svatý synod vyzývá Řeky, aby se vrátili ke „způsobu života prvních křesťanů, kteří vyznávali společné vlastnictví a užívání statků a poskytovali své přebytky potřebám bližních“.⁵⁵

Výše uvedenému výkladu příčin ekonomické krize však Bekridakis oponuje. Podle něj ŘPC podobně jako mnohá řecká média krizi interpretuje jako ryze řecký jev vyplývající z tamních kulturních vzorců a nastavení hospodářského

⁵⁰ „I Ekklesia apenandi sti sygchroni krisi“, 1–2.

⁵¹ „Engyklios yp. arithm. 2894: ‚Theologiki theorisi tis ikonimikis kriseos“.

⁵² „I Ekklesia apenandi sti sygchroni krisi“, 2.

⁵³ Bekridakis, „Time to Rise Up“, 9.

⁵⁴ „I Ekklesia apenandi sti sygchroni krisi“, 2–3.

⁵⁵ „Engyklios yp. arithm. 2894: ‚Theologiki theorisi tis ikonimikis kriseos“.

systemu, a opomíjí tak její globální rozměr.⁵⁶ Představitelé ŘPC si jsou pochopitelně vědomi širšího rozsahu ekonomické krize. Ostatně svou kritiku nesměřují výhradně vůči řecké realitě. Naopak odsuzují konzumní způsob života jako takový, dávají jej do souvislosti s fungováním západních společností a konečně jej označují za obecně platný mechanismus, který v kombinaci s poklesem výroby nevyhnutelně vede k hospodářským krizím.⁵⁷ Přesto ŘPC tento globální rozměr krize záměrně staví do pozadí. Krize pro ni primárně představuje příležitost k tomu, aby skrze pokárání a poskytování útěchy posílila svoji úlohu ve společnosti. Z tohoto důvodu se podílí na opakování stereotypů o řeckém národu, jakými jsou například lenost, nízká produktivita práce nebo konzumerismus.⁵⁸

Zahraniční věřitelé Řecka a jejich zájmy z pohledu ŘPC

Důvodem negativního vztahu, který v době ekonomické krize získali Řekové vůči věřitelům státu, se staly narůstající řecký veřejný dluh a zahraniční půjčka ve výši 227 miliard eur, jež byla Řecku poskytnuta v rozmezí let 2010 až 2015. Zatímco na počátku ekonomické krize byly věřiteli Řecka především evropské banky, po intervenci ze strany „trojky“ tuto roli převzaly státy eurozóny v čele s Německem a dále MMF a ECB.⁵⁹ Řecká společnost od té doby zažila několik vln protestů proti zahraničním půjčkám. Další poskytování půjček bylo navíc podmíněno tvrdými úspornými opatřeními. Řada ekonomů označila řecký dluh za neudržitelný a podpořila myšlenku jeho restrukturalizace.⁶⁰ Objevily se též studie, podle nichž jen zlomek prostředků půjčených Řecku skončil ve státní pokladně, jelikož drtivá většina peněz byla využita na splátky a obsluhu dluhu a v konečném důsledku byla připsána na účty bank.⁶¹ Navzdory tomu

⁵⁶ Bekridakis, „Time to Rise Up“, 9.

⁵⁷ „I Ekklesia apenandi sti sygchroni krisi“, 2.

⁵⁸ Bekridakis, „Time to Rise Up“, 9.

⁵⁹ Ivana Kottasova, „Greek debt crisis: Who has most to lose?“, *CNN Money International*, 2. února 2015, <http://money.cnn.com/2015/01/28/investing/greek-debt-who-has-most-to-lose/index.html>.

⁶⁰ Thomas Fazi, „The troika saved banks and creditors – not Greece“, *Open Democracy*, 25. ledna 2015, <https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/thomas-fazi/troika-saved-banks-and-creditors-%E2%80%93-not-greece>.

⁶¹ Studie Yiannise Mouzakise uvádí, že z celkové částky 227 miliard eur disponovala řecká vláda jen přibližně 11 procenty, která mohla využít pro fungování státu. Viz Yiannis Mouzakis, „Where did all the money go?“, *MacroPolis*, 5. ledna 2015, <http://www.macropolis.gr/?i=portal.en.the-ago-ra.2080>. Vedle toho vyplynulo ze závěrů výzkumu berlínské European School of Management and Technology, že do řeckého státního rozpočtu šlo méně než pět procent z půjčky, viz Jan Hildebrand a Thomas Sigmund, „Study: Bailouts for Banks, Not Greeks“, *Handelsblatt*, 4. května 2016, <https://global.handelsblatt.com/politics/study-finds-greek-bailouts-saved-banks-not-people-511303>.

nesledovala širší evropská debata ohledně řeckého dluhu a jeho restrukturalizace ani tak ekonomickou logiku, jako spíše politické cíle jednotlivých států eurozóny. Nespokojenost řeckých občanů se záhy obrátila i vůči zahraničním věřitelům Řecka, vedle zmiňovaných bank zejména pak vůči Německu jako jedné z nejvýznamnějších stran jednání. Podle průzkumu agentury *Public Issue* z dubna 2013 vyjádřilo nesouhlas s tím, jak postupovala ECB během krize eurozóny, celých 75 % respondentů, v případě MMF se jednalo o 81 % respondentů a v případě Německa dokonce o 92 % respondentů. Kromě toho bylo 91 % respondentů přesvědčeno, že Řecko a Německo mají v Evropě odlišné zájmy.⁶²

Vyhrocené společenské nálady namířené proti zahraničním věřitelům Řecka reflektovala ve svých veřejných vyjádřeních i ŘPC. Roli věřitelů v řecké ekonomické krizi se věnuje zpráva pro lid Svatého synodu hierarchie z listopadu 2010. Otevírá ji přitom nanejvýš provokativní sdělení: „Zdá se, že naše země již není svobodná, ale že je ve své podstatě spravována našimi věřiteli.“⁶³ Následuje ještě silnější výrok: „Prohlašujeme tedy, že jsme okupovanou zemí a vykonáváme příkazy našich suverénů – věřitelů. Vystává tedy otázka, zda se jejich požadavky týkají pouze ekonomických a bezpečnostních témat či [zda] se dotýkají také duchovní a kulturní identity naší vlasti.“⁶⁴ V tomto bodě fakticky Svatý synod hierarchie dává za pravdu v řecké společnosti rozšířenému přesvědčení, že se Řecko stalo v době úsporných opatření „protektorátem“ svých věřitelů.⁶⁵ Bekridakis dále poukazuje na snahu církevních představitelů probudit nacionální cítění věřících tím, že pocit ohrožení řecké národní suverenity zvyšují používáním pojmu „okupace“ (*katochi*), který je v řeckém kontextu emocionálně a symbolicky provázán s utrpením, které Řekové prožívali v době obsazení země mocnostmi Osy za druhé světové války.⁶⁶ A konečně otázkou, jaké jsou skutečné úmysly věřitelů Řecka, se toto prohlášení pokouší vyvolat přízrak konspirace, podle níž zahraniční intervence ohrožuje národní identitu, a tedy i samotné pravoslaví.

⁶² „Politiko varometro 119 – Idiko thema 2: I stasis ton Ellinon politon apenandi stin Evropi ke ti Germania“, *Public Issue*, 12. dubna 2013, http://www.publicissue.gr/2247/var-apr-2013-special_issue2.

⁶³ „I Ekklesia apenandi sti sygchroni krizi“, 1.

⁶⁴ *Ibid.*, 1.

⁶⁵ V tomto případě lze dokonce hovořit o neokolonialistickém diskurzu vinícím věřitele Řecka ze snahy podrobit řecký stát a řecké hospodářství nadnárodní kontrole. Především pro levicová média byla charakteristická hesla jako „dluhová kolonie“ (*apikia chreus*) nebo „totální poroba“ (*oliki/apolyti ypodulosi*). Podrobněji k tématu Králová a Karasová, „Řecká krize a zahraniční intervence“, 78–83.

⁶⁶ Bekridakis, „Time to Rise Up“, 7–8. Podobně Makris a Bekridakis, „The Greek Orthodox Church“, 118.

Zahraniční věřitelé Řecka jsou tedy v oficiálním církevním diskurzu prezentováni jako „vnější nepřítel“ země, který nepřišel Řekům na pomoc, ale naopak přišel z jejich neštěstí profitovat: „Aby se tomu [negativnímu ekonomickému a sociálnímu vývoji] naše země postavila, je třeba, aby si půjčila [finanční prostředky] v naději, že tak dojde k narovnání narušené bilance [hospodaření Řecka]. Pokud se toto nestane a věřitelé budou požadovat vrácení vypůjčené částky i s úroky, dostaneme se do krize a finančního úpadku.“⁶⁷ Mimo to ŘPC vinila věřitele z vyvíjení nepřiměřeného nátlaku na řecký kabinet, aby přijal tvrdá úsporná opatření. Ta jsou označována za „nevídaný experiment“, na jehož základě došlo v zemi ke společenskému rozvratu: „Jedná se o snahu vykořenit a zcela zbořit řadu daností, které byly až dosud v životě naší země považovány za samozřejmé.“⁶⁸ V ohrožení jsou přitom svoboda a důstojnost celého Řecka a všech Řeků: „Vybrali jsme si falešný blahobyť a ztratili jsme svou osobní svobodu, ztratili jsme svobodu naší země. Dnes se člověk patrně oprávněně třese [strachy], že se mu sníží příjem, ale neznepokojuje ho stejným způsobem nedostatek vzdělání pro děti, které chřadnou vlivem různých závislostí, neskličuje ho degradace lidské bytosti. Toto je podstatou skutečné krize a zdrojem ekonomické krize, kterou tak nelítostně zneužívají současní ‚kupci národů‘“.⁶⁹

Vrcholem výpadu církevních představitelů vůči věřitelům Řecka pak bylo obvinění, že se druzí jmenovaní pokoušejí narušit vztahy mezi ŘPC a věřícími, mimo jiné prostřednictvím vykonstruovaných afér. Aniž by to bylo přímo zmíněno, jedná se o narážku na dlouhodobě probíhající veřejnou debatu týkající se církevního majetku, možností jeho dalšího zdanění ve prospěch zadluženého státu a platů duchovních. S obhajobou stanoviska, že ŘPC již beztak podporuje stát v dostatečné míře, a to jak daňovými odvody, tak charitativní činností, přišel i sám arcibiskup Hieronymus ve své knize z roku 2012 s názvem *Ekklisiastiki periusia ke msthodosia tu kliru* (Církevní majetek a výplata mezd kléru).⁷⁰ Věřitelé Řecka se tak podle ŘPC podílejí na podněcování negativních nálad veřejnosti vůči ní: „[Věřitelé Řecka] vědí, že pokud zdolají pastýře, snadno pak rozpráší jejich ovečky a podřídí si je. [...] Církev nebojuje se státem [v orig. *politia*], ale

⁶⁷ „I Ekklisia apenandi sti sygchroni krisi“, 2.

⁶⁸ Ibid., 1.

⁶⁹ Ibid., 2–3. *Kupci národů* je titul románu řeckého spisovatele Alexandra Papadiamantise z roku 1882, jehož děj je situován do roku 1199, kdy benátské kupce a janovští piráti (souhrnně nazývaní „kupci národů“) ovládli Kyklády. Papadiamantisův román prezentuje jejich vládu jako svévolnou a prospěchářskou. Alexandros Papadiamantis, *I embori ton ethnou* (1882).

⁷⁰ Ieronymos Mitropolitis Thivou ke Levadias, *Ekklisiastiki periusia ke msthodosia tu kliru* (Athina: Fili Kendru Ekklisiastikis Diakonias Inofyton Viotias, 2012).

s těmi, kdo vykořisťují stát a schovávají se za svou moc se nás snaží zbavit naděje.“⁷¹

ŘPC v podstatě podpořila rozmach četných konspiračních teorií, které se šíří řeckou společností, když tvrdí, že krize byla vytvořena věřiteli s cílem získat nad Řeckem kontrolu: „Vzpomeňte si, že pro mnoho ekonomů je současná krize uměle vytvořená, krize je nástrojem, který slouží globální kontrole ze strany sil, jež nejsou charakterizovány láskou k člověku.“⁷² Vypjatou rétoriku ve vztahu k věřitelům Řecka volil i Chrysostomos, metropolita patraský. Specificky se zaměřil na téma tzv. memorand, která ve svém doporučení s názvem „Pastorace Církve v éře memorand“ z října 2012 nazval před Svatým synodem hierarchie „hrůznou peripetií“ řeckého lidu.⁷³ Označil je za výsledek dlouhodobějšího společenského vývoje, během něhož došlo ke zhroucení hodnotového systému. Memoranda podle něj byla „připravována po několik let ve spolupráci mezi našinci a cizinci, aby zbavila tuto zemi a náš lid veškeré životaschopnosti“; memoranda mají údajně „temnou minulost“ a prokazují „službu globalizaci“.⁷⁴ Tímto způsobem se ŘPC podařilo upevnit představu o věřitelích Řecka jako o vnějším nepříteli země, proti němuž se řecký národ musí sjednotit, ideálně pod záštitou ŘPC a pravoslavné identity, již církev symbolizuje.

ŘPC a její odpověď na ekonomickou krizi

Po dlouhém výčtu „viníků“ krize je tedy logické ptát se, jak sama ŘPC vnímala svou pozici ve vztahu ke státu a společnosti zasaženým hospodářskou krizí. Svou roli vymezila takto: „Poněvadž krize je různorodá, politici zkoumají politické pohnutky, které ji vyvolaly, zatímco církve sleduje teologické motivy a snaží se léčit symptomy. Ekonomové posuzují, zda zákony trhu fungují spravedlivě, zatímco církve vytyčuje teologické hranice, v nichž se člověk pohybuje, ukládá duchovní cíle, ale také hojí lidské rány.“⁷⁵ Ve zprávě pro lid z listopadu 2010 provedla ŘPC opatrnou sebekritiku, když se omluvila věřícím za to, že nedokázala reagovat bezprostředně na nastalou situaci, a vzala na sebe část viny za krizi. Nicméně lze plně souhlasit s Bekridakisem, podle něhož je toto pokání pouze rétorické. Církev totiž neuvádí žádný konkrétní případ selhání, pouze přiznává „pozdní reakci na společensky škodlivou politiku, která byla

⁷¹ „I Ekklesia apenandi sti sygchroni krizi“, 4.

⁷² Ibid.

⁷³ „I pimantiki tis Ekklesias stin epochi ton Mnimonion“, 2.

⁷⁴ Ibid., 2–3.

⁷⁵ „Engyklios yp. arithm. 2894: „Theologiki theorisi tis ikonomikis kriseos“.

prováděna po desetiletí“.⁷⁶ ŘPC se tak dostala do nepohodlné pozice, kdy kritizovala establishment za korupci a špatné hospodaření, ačkoli sama byla jeho součástí. Mnohem kritičtější vůči některým představitelům ŘPC byl metropolita dimitriadský a almyrský Ignatios Georgakopulos. Ten ovšem nesměřoval svá slova k řeckým věřícím, nýbrž k posluchačům veřejné přednášky na jedné z předních britských univerzit. V listopadu 2014 zde hovořil o blahobytu a luxusu, v němž žijí někteří církevní představitelé, a o jejich „příjemných vztazích se státní mocí“. Ty podle něj přispěly k profesionalizaci a byrokratizaci úřadů těchto církevních činitelů, kterým tak znemožnily udržet si odstup od klientelistického, populistického a korupčního způsobu uvažování, jenž je vlastní řeckému politickému systému.⁷⁷

ŘPC se v době ekonomické krize prezentovala jako silná organizace, fakticky jako jediná instituce v zemi, která je schopna ochránit věřící před dopady krize: „Církev je jediným organismem, který se může člověka přímo zastat a podpírat ho. Církvi jsme ovšem my všichni, a to je silou jak naší, tak její.“⁷⁸ Řešením, kterým chtěli církevní představitelé čelit řecké krizi, je obrácení řecké společnosti k Bohu, duchovnímu životu, víře a naději, protože těmito prostředky „[my] pravoslavní Řekové [...] jsme v minulosti čelili všem obtížím našeho života a vyšli jsme jako vítězové z různých krizí, které jsme překonali, a s těmi opět zvítězíme.“⁷⁹ Lékem na konzumní způsob života je dle církve askeze jakožto cesta vedoucí ke smysluplnému bytí.

V podstatě jedinou praktickou odpovědí ŘPC na krizi se stala charitativní činnost. Tímto způsobem se církvi podařilo oslovit daleko rozmanitější skupiny osob než v době politické stability a společenského blahobytu a získat nové stoupence: „Naším cílem a [naší] snahou je, aby se každá farnost stala centrem, odkud veškerá pastorační činnost místní církve osloví celou místní komunitu. Naším rozhodnutím je vytvořit pozorovatelnou společenských problémů, abychom je mohli zblízka sledovat a čelit metodicky problémům, které vytvořila současná krize. Naším cílem je, abychom v každé farnosti vybudovali projekt

⁷⁶ Bekridakis, „Time to Rise Up“, 10.

⁷⁷ Text přednášky metropolity dimitriadského a almyrského, Ignatia Georgakopulose, přednesený na London School of Economics dne 12. listopadu 2014, viz „The Orthodox Church of Greece and the Economic Crisis“, Pravoslavie.Ru, 16. prosince 2014, <http://www.pravoslavie.ru/english/print75884.htm>.

⁷⁸ „I Ekklesia apenandi sti sygchroni krisi“, 4.

⁷⁹ „Engyklios yp. arithm. 2894: „Theologiki theorisi tis ikonomikis kriseos“.

sociální péče tak, aby neexistoval jediný člověk bez talíře plného jídla.“⁸⁰ ŘPC zároveň vyzvala své věřící, aby se zapojili do charitativních aktivit jako dobrovolníci a sponzoři.⁸¹

Poznamenejme, že výsledky této mobilizace jsou skutečně úctyhodné. ŘPC provozuje na řeckém území celou řadu vzdělávacích, zdravotních, pečovatelských a ubytovacích zařízení, pořádá veřejné sbírky pro chudé, nabízí stipendijní programy pro nemajetné studenty a vzdělávací a rekvalifikační kurzy pro nezaměstnané a pro sociálně slabé rodiny. Největší společenský přínos mají v situaci, kdy se přibližně třetina obyvatel Řecka ocitla na hranici chudoby, veřejné jídelny. Jejich služeb jen v roce 2014 využívalo ve 280 pobočkách na půl milionu lidí.⁸² V roce 2011 přitom počet vydaných porcí jídla zdarma činil čtvrt milionu, z toho deset tisíc v athénské arcidiecézi.⁸³ Z dlouhodobého hlediska se tedy jedná o zvyšující se trend. ŘPC uvádí, že na charitativní činnost vydává přibližně sto milionů eur ročně.⁸⁴ Je otázkou, zda bude schopna tyto aktivity financovat i do budoucna, protože minimálně od počátku roku 2016 čelila hrozbě bankrotu způsobené tím, že se na jedné straně propadly zisky ze správy církevních nemovitostí a z akcií u Národní banky Řecka a na druhé straně se zvýšily daně a provozní náklady.⁸⁵

S vlastní představou o možném řešení krize se ŘPC obrátila nejen k řecké společnosti, ale též k evropskému společenství. Její postoj k Evropské unii byl přitom mnohem smířlivější než ten, který zaujala vůči zahraničním věřitelům Řecka. V říjnu 2011 adresoval Svatý synod hierarchie otevřený dopis tehdejšímu předsedovi Evropské komise Josému Manuelu Barrosovi.⁸⁶ Svatý synod hierar-

⁸⁰ „I Ekklesia apenandi sti sygchroni krisi“, 3–4.

⁸¹ „Engyklios yp. arithm. 2894: „Theologiki theorisi tis ikonomikis kriseos“.

⁸² „The Greeks for whom all the talk means nothing – because they have nothing“, *The Guardian*, 28. června, 2015, <https://www.theguardian.com/world/2015/jun/28/the-greeks-for-whom-all-the-talk-means-nothing-because-they-have-nothing>. Podrobněji k charitativním aktivitám ŘPC: „Schedon 500.000 anthropi sta syssitia, perissoteri apo 75.000 sta kinonika pandopolia tis Ekkliasias to 2014“, *I Avgi*, 2. dubna 2015, <http://www.avgi.gr/article/10813/5436796/schedon-500-000-anthropoi-sta-syssitia-perissoteri-apo-75-000-sta-koinonik>.

⁸³ Citováno dle Makris a Bekridakis, „The Greek Orthodox Church“, 122.

⁸⁴ Viz zpráva pro lid č. 45 nazvaná „I Filanthropiki Diakonia tis Ekkliasias tis Ellados“, oficiální stránky Řecké pravoslavné církve, únor 2011, 4, <http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/prostolao/45.pdf>.

⁸⁵ „Church of Greece scrambling to avoid Bankruptcy“, *Ekathimerini.com*, 6. dubna 2016, <http://www.ekathimerini.com/207660/article/ekathimerini/community/church-of-greece-scrambling-to-avoid-bankruptcy>.

⁸⁶ „Pros ton Exochotato k. José Manuel Durão Barroso, Proedro tis Europaikis Epitropis“, oficiální stránky Řecké pravoslavné církve, 14. října 2011, http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/epistoles.asp?id=1328&what_sub=epistoli.

chie v dopise uvedl, že evropské státy zažívají krizi důvěry v politiku, politické instituce a představitele, a to i na celoevropské úrovni. Dále Řeky popsal jako „hrdý národ“, který měl historicky největší měrou přispět k rozvoji evropské kultury, s tím, že v současné době je jeho historie „obětována“ a „zpochybňována“ a že se řečtí spojenci od něj odvracejí. Toto vyjádření ŘPC nejen odpovídá nacionalistické interpretaci řeckých dějin, v nichž jsou novodobí Řekové považováni za přímé potomky a následovníky antického Řecka a Byzance, tj. kultur, které zásadním způsobem spoluutvářely evropskou identitu, ale také koresponduje s kontextem úsporných opatření přijatých za ekonomické krize, která mnozí Řekové považovali za ponižující a nedůstojná.

ŘPC dále v dopise předsedovi Evropské komise Barrosovi uvedla, že se odmítá smířit s úpadkem společenských hodnot a hrozícím bankrotem Řecka. Odkázala se přitom na čl. 2 Lisabonské smlouvy, podle něhož je Evropská unie založena na hodnotách vzájemné úcty a lidské důstojnosti, a zároveň kritizovala, že se s občany EU zachází jako s „účetními čísly“.⁸⁷ Podle ŘPC nestačí pouze navrátit důvěru, stabilitu a politickou vůli, ale je třeba také vytvořit novou hierarchii hodnot, jíž bude dominovat solidarita a snaha o zachování evropského projektu a jeho přetvoření v politickou unii. Zcela nepokrytě přitom církve očekávala, že tento nový hodnotový systém bude v souladu s idejemi pravoslaví. V otázce potřeby čelit všeobecné evropské krizi tím, že se vytvoří nový hodnotový systém, se přitom argumentace ŘPC výrazně podobá rétorice některých řeckých politických stran, konkrétně krajně pravicového Lidového svazu – Zlatý úsvit (*Laikos syndesmos – Chrysi Avgi*, XA), a do určité míry též již zmíněné vládnoucí radikálně levicové strany SYRIZA. První z uskupení slíbilo uskutečnit radikální přeměnu společenského řádu v nacionalistickém duchu, jejímž výsledkem má být obnova společenských, morálních a duchovních hodnot a vytvoření „spravedlivé společnosti“.⁸⁸ Také SYRIZA ve svém programu z doby před nástupem k moci předložila návrh na – v tomto případě socialistickou – přeměnu společnosti vycházející z hodnot práce, míru, společenské solidarity, sociálních práv a rovnosti pohlaví.⁸⁹

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Antonis A. Ellinas, „The Rise of Golden Dawn: The New Face of the Far Right in Greece“, *South European Society and Politics* 18 (2013): 549.

⁸⁹ „Eklogiko programma SYRIZA Enotiko kinoniko metopo – ekloges 6is Maiu 2012“, oficiální stránka politického hnutí Synaspismos, 27. dubna 2012, <http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=26945>.

Svůj otevřený dopis z října 2011 Svatý synod hierarchie uzavřel vyjádřením, že ŘPC je připravena podílet se na „budování evropské jednoty“.⁹⁰ S výzvou k posílení vzájemného porozumění, spolupráce a solidarity vystoupil pak stálý synod znovu v červnu 2015, v době zesíleného tlaku na Řecko a oživených spekulací o jeho možném vystoupení z eurozóny.⁹¹ Svým postupem dala ŘPC najevo, že svůj společenský vliv hodlá i nadále uplatňovat nejen v rámci Řecka, ale i uvnitř EU a že si v mezinárodním kontextu nárokuje právo vystupovat jménem Řeků a dle svých představ hájit jejich zájmy. Její přístup k problematice ekonomické krize tak zcela odpovídá výjimečnému postavení pravoslavné církve v řeckém státě a společnosti, jak bylo nastíněno v úvodu této studie, a dokresluje celkový obraz prolínání státních a církevních kompetencí, jež je patrné v celé řadě oblastí.

Závěr

Po roce 2009 vypukla v Řecku ekonomická krize, která zásadním způsobem zasáhla do politického a sociálního vývoje země. Vedle závažných hospodářských dopadů zapříčinila řadu změn na politické scéně, především ale vedla ke společenské krizi, radikalizaci obyvatel a jejich rostoucí deziluzi z politického dění a směřování státu. Cílem této studie byla analýza postoje ŘPC k problematice řecké krize na základě oficiálních vyjádření představitelů Svatého synodu hierarchie ŘPC a jej zastupujícího tzv. stálého synodu. Ve svých interpretacích krize volila ŘPC často značně vypjatou, populisticky a nacionalisticky laděnou rétoriku. Ke krizi přistupovala jako k nemoci řecké, potažmo celé západní společnosti. Podstatou krize podle ní nebyl ani tak všeobecný úpadek v ekonomické a sociální sféře státu, jako rozklad tradiční společnosti založené na pravoslavné etice a praktikování konzumního stylu života na úkor duchovna. Tímto způsobem měla krize zachvátit řecký národ jako celek včetně jeho charakteru, hodnot a identity. ŘPC proto pohlížela na příčiny krize z ekonomické perspektivy pouze okrajově, a to jako na převahu spotřeby nad výrobou. Tato převaha pak měla být průvodním jevem společnosti nadbytku.

⁹⁰ „Pros ton Exochotato k. José Manuel Durão Barroso“.

⁹¹ Svůj otevřený dopis tentokrát stálý synod adresoval členům Evropské rady, jejímu předsedovi Donaldu Tuskovi, předsedovi Evropské komise Jeanu-Claudeovi Junckerovi, předsedovi Euroskupiny a evropskému komisaři pro hospodářské a měnové záležitosti Pierreovi Moscoviciimu. Podrobněji k tématu: „Epistoli tis Ieras Synodu se Tusk, Giunker, Daiselmbum ke Moskovisi“, *Iefimerida.gr*, 26. června 2015, <http://www.iefimerida.gr/news/213940/epistoli-tis-ieras-synodoy-se-toysk-gioynker-ntaiselmploym-kai-moskovisi#ixzz4BCftcLA0>.

Za hlavního viníka negativního hospodářského vývoje církev označila bývalou politickou reprezentaci země, fakticky strany ND a PASOK, které se od pádu plukovnícké junty v roce 1974 až do volebního úspěchu SYRIZA v lednu 2015 pravidelně střídaly ve vedení státu. Jejich odpovědnost měla vyplývat ze špatného vládnutí, zkorumpovanosti, klientelismu a plýtvání veřejnými financemi. Řecký národ byl pak vinen slepým následováním jejich politiky a tím, že podlehl svodům života v blahobytu a zřekl se tradičních pravoslavných hodnot. ŘPC spatřovala svůj podíl na krizi výhradně v tom, že proti tomuto společenskému vývoji nezasáhla dříve. V podstatě se tak zřekla spoluviny na politickém uspořádání posledních desetiletí, a to navzdory skutečnosti, že je z hlediska historické i současné praxe oporou vládnoucí politické moci a tím i součástí státního aparátu.

Oficiální vyjádření Svatého synodu hierarchie a stálého synodu ŘPC sice zcela neopomíjela globální rozměr krize, přesto se soustředila zejména na situaci uvnitř řeckého státu a společnosti. Tato situace byla vykreslována v nejčernějších barvách. Podobně jako mnohé politické strany, častěji ty s populistickou a radikální rétorikou, hovořila řecká pravoslavná církev o úpadku sociálních struktur, degradaci jedince a atmosféře nejistoty, dokonce beznaděje. Na krizi reagovala intenzivní charitativní a pastorační činností a svým věřícím doporučovala, aby se oprostili od západního stylu života, usilovali o askezi, návrat k tradicím a k pravoslavné církvi jako jediné organizaci, která dokáže ochránit řecký národ. K hlubší spolupráci, solidaritě a obratu ke křesťanským hodnotám vyzývala ŘPC i na mezinárodní úrovni. Přihlásila se tím ke své tradiční úloze ochránce Řeků a jejich národních zájmů, které definuje na základě pravoslavné víry.

V ostrém protikladu k této smířlivosti byl postoj pravoslavné církve k zahraničním věřitelům Řecka. Jejich postup označila církev za okupaci země, ztrátu národní suverenity a diktát vůči řecké vládě. Věřitelé si údajně zahrávali s lidskými osudy, snažili se Řeky připravit o jejich svobodu a profitovat z jejich neštěstí. Dokonce měli podniknout útok na řeckou národní identitu tím, že se pokoušeli oslabit společenský vliv pravoslavné církve. ŘPC využila konspiračních teorií šířících se zradikalizovanou řeckou společností a podporovaných populistickými a extremistickými politickými subjekty, podle nichž se Řecko stalo mezinárodním protektorátem pod vlivem uměle vytvořené krize a tím i obětí globalizace. Proti globalizaci přitom pravoslavná církev v Řecku brojí již řadu let jako proti jedné z hlavních příčin sekularizace společnosti a přejímání západních kulturních vzorců na úkor národní kultury a tradic, které jsou v řeckém případě úzce spjaty s pravoslavím. Nacionalistické prvky ve vyjádřeních ŘPC přímo souvisely

s jejími obavami z možného budoucího úbytku jejích stoupců. Ekonomická krize jí přitom poskytla jak příležitost k upevnění společenského postavení, tak k oslovení věřících. Zůstává otázkou, zda ti, kdo v důsledku krize vyhledali pomoc pravoslavné církve, jí zůstanou oddáni i v době hospodářské konjunktury a politické a sociální stability.